

FTAMP 03.61.91

[https://doi.org/10.53360/3107-0493-2025-1\(3\)-7](https://doi.org/10.53360/3107-0493-2025-1(3)-7)

ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚАЗАҚ ТҰРҒЫНДАРЫ ЗЕРТТЕУШІЛЕР ЕҢБЕКТЕРІНДЕ (XIX ғ. соңы - XX ғ.).

М.Қ. Егізбаева*Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ доценті, ҚР, (Алматы, Қазақстан)*Email: egyzbavamk@gmail.com<https://orcid.org/0000-0002-3338-291X>

Аңдатпа. Мақалада Шығыс Қазақстан аймағындағы қазақтардың зерттелу тарихына қатысты мәселелер жан-жақты қарастырылады. Зерттеудің негізгі мақсаты – Шығыс Қазақстан қазақтарының мәдениеті, тұрмыс-тіршілігі, әдет-ғұрпы мен әлеуметтік өмірін зерттеген ғылыми еңбектерді саралап, олардың ғылыми айналымдағы маңызын анықтау. Автор түрлі кезеңдерде жарық көрген еңбектерді, әсіресе патшалық Ресей дәуіріндегі жазба деректерді талдау арқылы аймаққа қатысты этнографиялық, тарихи және мәдени мәліметтердің қалыптасу жолдарын көрсетеді.

Қазақ даласы жөніндегі жазба деректердің көптеп жиналуы патшалық Ресейдің отарлау саясатының күшеюімен тікелей байланысты болды. Бұл кезеңде аймаққа жіберілген әскери қызметкерлер, саяхатшылар, шенеуніктер мен зерттеушілер қазақ халқы туралы құнды мәліметтер қалдырды. Олардың еңбектері таза академиялық сипатта болмағанымен, Шығыс Қазақстан қазақтарының өмір сүру салты, шаруашылығы, қоғамдық қатынастары мен мәдени дәстүрлері жөніндегі бағалы дереккөз ретінде маңызды рөл атқарады.

Мақалада осы деректердің библиографиялық және деректанулық маңызы ерекше атап өтіледі. Патша шенеуніктерінің жазбалары қазіргі таңда ғылыми құндылығын жоғалтпаған, керісінше, аймақтың тарихи-этнографиялық келбетін қайта қалпына келтіруде негізгі материалдардың бірі ретінде қызмет етеді. Сонымен қатар, зерттеуде кеңестік кезең мен тәуелсіздік жылдарында жарық көрген ғылыми еңбектер де талданып, Шығыс Қазақстан қазақтары мәдениетінің зерттелу динамикасы көрсетіледі.

Бұл мақала Шығыс Қазақстан өңірінің этномәдени мұрасын тану, қазақ халқының тарихи-мәдени даму ерекшеліктерін айқындау және өңірлік зерттеулердің ғылыми негізін кеңейту тұрғысынан маңызды үлес қосады.

Түйін сөздер: Этнос, ұлт, этнография, салт-дәстүр, киім, қолөнер.

Кіріспе

XVIII ғ. аяғында Семей, Өскемен төңірегінде қызмет бабымен ондаған жылдар бойы тұрған әскери инженер И.Г. Андреев сол маңдағы қазақ жұртшылығымен тығыз байланыста болуының нәтижесінде қазақ этнографиясы туралы өте құнды ғылыми еңбек қалдырды. И.Г. Андреев еңбегі негізінен Тарбағатай өңірі толығымен кіретін Қазақстанның солтүстік-шығысын мекендейтін Орта жүз қазақтарының өміріне байланысты жазылған. Оның «Описание Средней орды киргиз-кайсаков» (Андреев, 1998) еңбегінің басты құндылығы - Сібір шебіне Ертіс бойынша және Горькая шебіне іргелес жатқан қазақ руларының орналасуын көрсетуі.

XIX ғасырдың бас кезіне жататын И. Сиверс пен И.П. Фальктың «Письмо из Сибири» деген еңбегінде де Шығыс Қазақстан қазақтарының өмір салты, тұрмыс- тіршілігіне байланысты деректер бар. И. Сиверс өзінің саяхатының барысында жол бойындағы әсіресе, Тарбағатай таулары, Боғас өзені бойында жайлап отырған қазақтарға байланысты көрген-білгендерін күнделік бетіне түсіріп отырған (Сиверс, Фальк, 1999).

Қазақ халқын этнографиялық тұрғыдан зерттеуде Дербес Сібір корпусының бастығы, генерал-майор С.Б. Броневский де айтарлықтай із қалдырды. С.Б. Броневский Москва ауыл шаруашылығы қоғамы мен Ішкі істер министрлігі Азиялық департаментінің тапсырмасы бойынша өзінің қол астындағы офицерлердің көмегімен Қазақстан, оның ішінде Орта жүз қазақтарының ауыл шаруашылығының жай-күйі мен дамуы туралы орасан зор материал жинады. Олардың бірқатары «Земледельческий журнал» бетінде жарияланды.

1829-1830 жж. С.Б. Броневский өзінің жұмысын аяқтап, оны Петербургте шығатын «Отечественные записки» журналында жариялайды. Онда зерттеуші Орта жүз қазақтарының өмір салты, әдет-ғұрыптары мен рухани мәдениеті туралы пікірлері мен тұжырымдары, көрген-білгендері, көкейге түйгендерін баяндайды (Броневский, 1930).

1832 жылы С.Б. Броневскийдің осы журналда жарияланған «О первой оседлости и хлебопашестве киргизов во вновь образуемом Кокбектинском округе в Киргизской степи» атты мақаласы Көкпекті округі қазақтарының отырықшылыққа көшудегі алғашқы тәжірибелері қазақ диқандарының жер жыртуы туралы болды, сондай-ақ, этнографиялық мәліметтерге де толы. Бұл мақалада көптеген диқандардың есімдері аталған (Броневский, 1932).

Аталмыш өңірде іссапармен болған Н.Д. Абрамовтың 1865 жылы жарық көрген «Киреевские киргизы Сибирского ведомства» атты мақаласы тікелей осы аймақтың қазақтарына байланысты еді. Бұл еңбекте автор олардың рулық құрамы, орналасуы, кәсібі жайлы нақты мәліметтер береді (Абрамов, 1865).

Орыстың белгілі саяхатшысы Г.Н. Потанин өзінің еңбектері мен мақалаларында өңір қазақтарына байланысты құнды деректер қалдырған. Оның саяхаттарының нәтижесінде жазылған «Очерки Северо-Западной Монголии» атты еңбегінде келтірілген қазір мүлде беймәлім ғұрып ерекше көңіл аударарлықтай: ғалым алғаш күн күркірегенде қазақтар үй сыртынан шөмішпен айнала ұрып, оны босағаға есік жанына қойып, «саумалық-саумалық, құрдық па, құрмадық па, жақсылықты, ескі жыл шықты, жаңа жыл келді» - деп айтып, ырым жасайтынын, сондай-ақ күрішті төгуге, ысыраптауға болмайды, ол пайғамбардың тісінен қалған» - деген түсінік барын жазады (Потанин, 1881). Сондай-ақ Орыс Географиялық қоғамы жазбаларында жарияланған «Поездка по Восточному Тарбагатаю» (Струве, 1867), «Путешествие по озеру Зайсан в южную область Черного Иртыша» (Струве, 1867) атты мақалалары да Тарбағатай қазақтарының рулық құрамы және орналасуы, мал шаруашылығымен айналысуы, үй кәсібі, қолөнер және аңшылық өнері, әдет-ғұрып, салт-дәстүрі жайлы мәліметтерге толы. Сондай-ақ қарастырылып отырған өңір қазақтарының заттай және рухани мәдениеті туралы мәліметтер

белгілі түрколог ғалым, түркі халықтарының этнографиясының білгірі В.В. Радловтың «Из Сибири» атты кітабында баяндалған (Радлов, 1989).

Сонымен қатар белгілі ғалым Ш.Ш. Уәлихановтың еңбектерінде өңір қазақтарына байланысты мәліметтерді кездестіруге болады. Ғалым өзінің сапарында Тарбағатай өңірлерінде болып, сол жерлерді қоныстанып отырған қазақтардың ауылдарында болғанын жазып кеткен. Әсіресе, Ш.Ш. Уәлихановтың шығармалар жинағының 2 (Левшин, 1996) және 4 (Обычай казахов Семипалатинской области, 1878) томдарындағы мәліметтердің маңызы зор.

Жоғарыда аталған еңбектерден басқа орыстың мерзімді басылымдарында әдеби және әскери журналдарда қазақ халқының өмір-тіршілігіне байланысты мақалалар басылып тұрды. Солардың бірі П. деген атпен автордың «Обычай киргизов Семипалатинской области» (Дужин, 19855) деген мақаласы Тарбағатай өңірі қазақтарының құда түсіп, қыз ұзату және үйленуге, бала тууға, өлік жөнелтуге байланысты әдет-ғұрыптарына тікелей байланысты жазылған. 1855 жылы «Северная пчела» журналында жарияланған К. Дужанның «Свадебные обряды у киргизов Кокбектинского округа» деген мақаласындағы құда түсіп, қыз ұзату және үйленуге байланысты әдет-ғұрыптар жөнінде көптеген қызықты деректер келтірілген (Аристов, 1897). Бұл еңбектердің құндылығы сол - олар еңбектерін тікелей ел арасынан өздері жинаған мағлұматтар негізінде жазған.

Н.А. Аристов (Аристов, 1897) қазақ жүздері мен рулары, олардың таңбалары, шығуына, санына байланысты мәліметтерді халық арасынан жинай отырып, құнды мағлұматтар тастады.

Сондай-ақ қазақ халқының мәдениеті мен тұрмысын терең зерттеген Орыс Географиялық Қоғамының Батыс Сібір бөлімі және осы бөлімнің Семей бөлімшесінің жазбаларында жарияланған мақалалар ішінде де Тарбағатай өңірі қазақтарына байланысты мақалалар біршама. Солардың бірі Г. Катанаевтың «Прииртышские казаки и киргизы Семипалатинского уезда в их домашней и хозяйственной обстановке» деген мақаласы (Обзор Семипалатинской области на 1886 год, 1887). Бұл мақалада өңір қазақтарының заттай мәдениетіне, яғни баспанасына, киіміне, тағамына қатысты мағлұматтар келтірілген. Еңбек осы аймақты мекендеп отырған қазақтардың заттай мәдениетін көршілес қазақ және орыс қоныстанушыларымен салыстырмалы түрде жазылған.

XIX ғасырдың аяғынан бастап шыға бастаған «Обзор Семипалатинской области» жинағының 1886 (Обзор Семипалатинской области на 1887 год, 1888), 1887 (Обзор Семипалатинской области на 1890 год, 1891), 1890 (Сборник статей по Семипалатинской области, 1899) жылдардағы басылымдарында және «Памятная книжка Семипалатинской области» жинақтарында да (Коншин, 1901) облыстың мал шаруашылығы, егін шаруашылығы, көші- қон жолдары, этникалық құрамы, қазақтардың мінез-құлқы жөніндегі мағлұматтарды көптеп кездестіруге болады.

XIX ғасырдың аяғы XX ғасырдың басында Семей өңірінде өмір сүріп қазақтардың өмір-тіршілігімен етене танысқан Н.Я. Коншин болды. Ол сол өңірдегі қазақтардың ауылдарын аралап, зерттеу жұмысын жазу барысында

үлкен септігін тигізген деректерді жазып қалдырып кетті. Оның «Очерки экономического быта киргиз Семипалатинской области» деген еңбегі Тарбағатай өңірін жайлаған қазақтардың тұрғын-жайлары, шаруашылығына қатысты мағлұматтарға толы (Коншин, 1899). «По Усть-Каменогорскому уезду» (Коншин, 1923), «Краткий исторический очерк Семипалатинского края» (Коншин, 1923), «К вопросу о переходе киргиз Семипалатинской области, в оседлое состояние» (Коншин, 1922) және т.б. мақалалары өлкенің этнографиясы мәселелерін қамтыған. Ал Коншиннің «Записки о торговле с Западным Китаем и Западной Монголией и о мерах к ее развитию» (Грумм-Гржимайло, 1926) деген еңбегі Семей өңірінен өтетін сауда жолдары, тауарлардың құны, сауданың маңызы, қазақтардың саудаға араласуы жайында айтылған. Тарбағатай қазақтарының этнографиясын зерттеуде Н.Я. Коншиннің өзіндік орны ерекше. Бұл еңбектерде жергілікті қазақтардың әдет-ғұрпына, егін егу, шөп шабу тәсілдеріне, отырықшылыққа бет бұру үдерісіне айрықша мән береді.

Аталмыш өңір қазақтарының тұрмыс-салты мен мінез-құлқы және орналасуы туралы құнды мәлімет қалдырған 1903 жылы Қазақстан мен Қытай шекарасындағы Зайсаннан өтіп Қара Ертісті өрлей, одан әрі Өрмегейтіні асып, Батыс Моңғолияны аралап, қайтарында Қосағаш арқылы қайтқан Г.Е. Грумм-Гржимайло «Западная Монголия и Урянхайский край» атты үш томдық еңбек жазды. Осы кітаптың 2-ші кітабының III-томында абақ-керей, наймандардың тұрмыс-салт, әлеуметтік мәселелері жөнінде баяндайды (Борнеман, 1900). Г.Е. Грумм-Гржимайло мәліметтерін Н.Б. Борнеман толықтырады (Құдайбердіұлы, 1992).

Шәкәрім Құдайбердіұлы (Тынышпаев, 1925) мен М. Тынышпаев (Көбейұлы, 1993), М.Ж. Көпеев (Трофимук, 1930) еңбектерінен де өңір руларының орналасуы, санына байланысты мәліметтер алуға болады. Алайда бұл мәліметтер мұқият қаруды қажет етеді.

Сондай-ақ аталмыш өңір қазақтарының тұрмысына байланысты «Казаки» деген атпен шыққан КСРО Ғылым Академиясының С.И. Руденко басшылығымен жүргізілген арнайы экспедициялық зерттеу комиссиясының материалдары жинағының бірнеше басылымдарында жарияланған мақалалардың орны ерекше. Осы аталған жинақтағы 1927 жылы Семипалатинск губерниясы қазақтарының тұрмыс күйіне атап айтқанда, сумен, азық-түлікпен қамтамасыз ету жөнінде және тағамы мен киімдері санитарлық зерттеу жүргізген Н.А. Трофимуктың мақаласы ерекше. Еңбектің құндылығы сол, қазақтардың тамақтануындағы әлеуметтік айырмашылықты зерттей отырып, ғалым бай мен кедейдің күніне тұтынатын тағам мөлшерінің процентін есептеп шығарды (Руденко, 1930).

Бұдан кейінгі уақытта Шығыс Қазақстан қазақтарына байланысты аталған экспедициялық зерттеу комиссиясының материалдарында жарияланған С.И. Руденконың «Очерк быта северо-восточных казахов» еңбегі өлке қазақтарына (өмір-тіршілігі, үй-жайы, киімі) қатысты ғылыми деректерінің құндылығымен және зерттелініп отырған өлке этнографиясын қамтығандығымен де назар аудартады. Аталмыш еңбекте Шығыс Қазақстан қазақтарының материалдық

мәдениетіне, әсіресе баспанасы, киім-кешегі, тағамына айрықша мән берген (Маргулан, 1930). Осы экспедиция зерттеулерінің мақалалар жинағында жарияланған Шығыс Қазақстан наймандарына байланысты Ә.Х. Марғұланның мақаласы да қызықты (Маргулан, 1930).

Дәстүрлі тағамдар жүйесін зерттеуде ерекше атап өтетін еңбек Ф.А. Фиельструптың сүт тағамдары жайлы мақаласы. Ол түркі-моңғол халқының сүттен дайындалатын тағам түрлерін әзіреу, өңдеу тәсілдерін салыстыра отырып зерттеген алғашқы еңбек (Фиельструп, 1930).

Ұлы Отан соғысынан кейінгі жылдарда қазақ этнографиясын зерттеу ісі едәуір қолға алына бастады. Қазақ ССР Ғылым Академиясының тарих, археология және этнография институтының этнография бөлімі қызметкерлерінің қазақтардың дәстүрлі және осы заманғы тұрмысын зерттеген еңбектерінде осы өңірдің қазақтары туралы деректер ұшыраса бастады.

Осындай мақсатпен құрамында ғылыми қызметкерлер Д. Рахметов және М. Уралов бар этнографиялық экспедиция 1946-1948 жж. аралығында Семей және Шығыс Қазақстан облыстарына зерттеулер жүргізді. Бұл экспедицияның жұмысы Қазақстандағы этнографиялық зерттеулердің бастамасы болды. М. Уралов пен Д. Рахметов Шығыс Қазақстанның Зайсан, Тарбағатай және Ақсуат аудандарында болды және экспедиция есебіне қарағанда қазақтардың мүлдем жоғалып кеткен киім түрлеріне байланысты құнды да қызықты этнографиялық материалдар жинаған. Өкінішке орай экспедиция нәтижелері жарияланбаған, архив сақталмаған (Аргынбаев, 1959).

Зерттеліп отырған өңір қазақтарына байланысты Х.А. Арғынбаевтың мақаласында шығыстағы қазақтардың дәстүрлі материалдық мәдениетінде орыстармен қатынас нәтижесінде пайда болған өзгерістер туралы баяндалған. Онда қазақтар арасындағы баспанасы, киімі, тағамындағы өзгерістер, керісінше орыс баспанасы, киімі, тағамына қазақтардың әсері айтылады. Мәселен, әсіресе қымыздың орыстар арасында көп тарағаны айтылады (Аргынбаев, 1959).

М.С. Мұқанов пен В.В. Востровтың қазақ халқының және туыстас түркі халықтарының ру-тайпалық құрамы мен орналасуына қатысты монографиясы этникалық процесті зерттеуге қосатын елеулі үлес (Востров, 1968) және осы еңбекте олар ең алғаш рет қазақ халқының XIX-XX ғғ. басындағы ру-тайпалық құрылымдарының нақты орналасу аумағын картаға түсірді. Кейіннен М.С. Мұқанов тек Орта жүз қазақтарын қамтып жеке монография шығарды (Муканов, 1874). Осы зерттеуінде Орта жүз құрамына кірген тайпалардың тегі, әр кезеңдегі тағдыры мен этникалық тарихы, аймақтағы қазақтардың рулық құрамы, олардың әр кезеңдегі орын ауыстыруы сияқты мәселелерге егжей-тегжейлі тоқталған.

Х.А. Арғынбаев, М.С. Мұқанов, В.В. Востров сияқты ғалымдардың бірігіп жазған «Қазақ шежіресі хақында» деген еңбегі Орта жүз, оның ішінде қарастырылып отырған аймақ қазақтарының әр кезеңдегі орналасуы, этникалық құрамына байланысты құнды мәліметтерге толы (Арғынбаев, 2000).

Г.С. Нұрғалымованың «Шығыс Қазақстанның көне тарихы мен

мәдениеті» деген еңбегінде осы өңірді мекен еткен тайпалар туралы мәліметтер келтіріліп, шығыс өңіріне түрлі мақсатпен келген елшіліктер мен экспедициялар деректері сараланады. Елді-мекен, жер-су атауларының тарихы баяндалады (Нұрғалымова, 2002).

Зардыхан Қинаятұлы (Қинаятұлы, 2001), Ислам Қабышұлы (Қабышұлы, 1978) сияқты ғалымдардың еңбектерінде де зерттеліп отырған аймақты мекендеген қазақ тайпаларына байланысты мәліметтер кездеседі.

Шығыс Қазақстан қазақтарының отбасылық әдет-ғұрыптарына байланысты жазылғын Д.Б. Ескекбаевтың мақаласы өңір қазақтарының отбасылық әдет-ғұрыптары мен наным-сенімдеріне тікелей қатысты. Автор мақаланы өзі ел арасынан жинаған мәліметтер негізінде жазғандықтан бұл мақаланың біз үшін маңызы зор (Ескекбаев, 2001).

Қорыта айтқанда, Тарбағатай өңірінің қазақтарының зерттелуін қарастыру мәселесі қазақ халқының локальдық топтарын зерделеуде маңызы зор.

Материалдар мен әдістер

Шығыс Қазақстанның қазақ тұрғындарының тарихы мен этнографиясына қатысты XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдағы зерттеулерді саралау барысында кешенді пәнаралық әдіснамалық тәсіл қолданылды. Зерттеудің әдістемелік негізі тарихи шынайылық, объективтілік және жүйелілік принциптеріне сүйенеді. Нақты ғылыми міндеттерді шешу үшін келесі арнайы тарихи және жалпы ғылыми әдістер кешені пайдаланылды.

Тарихи-салыстырмалы әдіс зерттеудің өзегін құрайды. Оның көмегімен әртүрлі тарихи кезеңдерде (патшалық Ресей, кеңестік дәуір және тәуелсіздік жылдары) Шығыс Қазақстан қазақтарының шаруашылығы мен мәдениеті туралы жазылған деректер өзара салыстырылды. Мысалы, С.Б. Броневскийдің XIX ғасырдың басындағы алғашқы диқаншылық туралы мәліметтері мен Н.Я. Коншиннің XIX ғасырдың соңындағы экономикалық очерктері, сондай-ақ С.И. Руденконың 1930 жылдардағы экспедициялық материалдары салыстырмалы талдаудан өткізілді. Бұл аймақ қазақтарының дәстүрлі тұрмыстан отырықшылыққа көшу динамикасын және локальдық ерекшеліктерін хронологиялық тұрғыдан қадағалауға мүмкіндік берді.

Тарихи-жүйелілік әдіс өңір тарихнамасы мен этнографиялық білімдердің қалыптасуын біртұтас жүйе ретінде қарастыру мақсатында қолданылды. Бұл әдіс Шығыс өңірі қазақтарының материалдық (баспана, киім, тағам технологиясы) және рухани (отбасылық салт-дәстүрлер, наным-сенімдер) мәдениетіне қатысты деректерді жеке-жеке үзінді күйінде емес, біртұтас этномәдени жүйенің құрамдас бөліктері ретінде зерделеуге жағдай жасады.

Дереккөзтанулық және сыни талдау әдісі зерттеу барысында пайдаланылған тарихнамалық еңбектердің, мерзімді басылымдардың («Земледельческий журнал», «Отечественные записки» т.б.) және архивтік/экспедициялық материалдардың мазмұнына қатаң дереккөзтанулық талдау жасалды. Мәтіндердің жазылу мерзімі, авторлардың (әскери шенеуніктер,

кеңестік ғалымдар, шежірешілер) зерттеу мақсаттары мен олардың объективтілік деңгейі сараланды. Бұл әдіс патшалық және кеңестік кезеңдегі идеологиялық конъюнктура мен біржақты таптық көзқарастарды сүзгіден өткізіп, нақты тарихи фактілерді бөліп алуға көмектесті.

Тарихи-генетикалық әдіс Шығыс Қазақстан аумағындағы этникалық және шаруашылық үдерістердің шығу тегі мен даму себептерін анықтау үшін пайдаланылды. В.В. Востров, М.С. Мұқанов еңбектеріндегі рулық құрам мен қоныстану карталарын, сондай-ақ Ш. Құдайбердіұлы мен М. Тынышпаевтың шежірелік мұраларын талдауда бұл әдіс Орта жүз руларының (Найман, Керей) ішкі миграциялық қозғалыстарының себеп-салдарлық байланысын ашуға мүмкіндік берді.

Пәнаралық және ретроспективті тәсіл этнографиялық деректердің ерекшелігін ескере отырып, тарих ғылымымен қатар этнология, әлеуметтану және мәдени антропологияның түйіскен тұсындағы әдістер қолданылды. Мысалы, Н.А. Трофимуктың (1927 ж.) санитарлық-этнографиялық мәліметтеріндегі бай мен кедей қазақтардың тамақтану және киіну деңгейіне қатысты статистикалық көрсеткіштерін талдауда әлеуметтік-экономикалық жіктелу модельдері пайдаланылды. Ретроспективті тәсіл арқылы бүгінгі таңда ұмытылған көне рухани мәдениет элементтері (Г.Н. Потанин жазып алған «саумалық» ырымы сияқты) арқылы халықтың ежелгі дүниетанымы жаңғыртылды.

Компаративистік және кросс-мәдени талдау Шығыс Қазақстанның шекаралық аймақ ретіндегі ерекшелігін ашу үшін маңызды рөл атқарды. Х.А. Арғынбаев, Г. Катанаев, Г.Е. Грумм-Гржимайло және Н.Б. Борнеман еңбектеріндегі мәліметтер негізінде қазақ тұрғындары мен көршілес орыс-казак қоныстанушылары, сондай-ақ моңғол, қытай халықтары арасындағы мәдени дифференциация, аккумуляция (мәдени ықпалдасу) және трансмиссия (мәдени элементтердің ауысуы) үдерістері кросс-мәдени тұрғыдан зерттелді.

Аймаққа қатысты этнографиялық білімдердің қалыптасуы мен концептуалдық даму динамикасы.

Шығыс Қазақстан қазақтары туралы жазба деректер мен ғылыми тұжырымдардың жиналуы біртекті емес, олар тарихи-саяси жағдайларға байланысты өзгеріп отырған. Өңір тарихнамасының даму жолы мен концептуалдық бағыттары үш ірі тарихи кезеңге жіктеліп, олардың сипатын келесідей айқындауға болады:

Патшалық Ресей дәуірі (XIX ғ.-XX ғ. басы): Бұл кезеңдегі зерттеулердің негізгі мақсаты академиялық қызығушылықтан бұрын, империяның отарлау саясатын күшейту, жаңа әкімшілік-территориялық бірліктерді басқару және шекаралық аймақтарды игеру мүдделерінен туындады. Іссапармен келген әскерилер (И.Г. Андреев, С.Б. Броневский), саяхатшылар мен шенеуніктер (И. Сиверс, И.П. Фальк, Н.Д. Абрамов, Г. Катанаев) қалдырған мәліметтер алғашқы эмпирикалық базаны қалыптастырды. Бұл кезең еңбектерінің басты нәтижесі – Шығыс өңіріндегі қазақ руларының орналасу географиясы мен алғашқы статистикалық және демографиялық сипаттамаларының хатқа түсуі болды.

Кеңестік кезең (1920-1980 жж.): Бұл кезеңде зерттеулер толықтай кәсіби-

академиялық және институционалдық сипатқа көшті. КСРО Ғылым Академиясының ұйымдастыруымен өткен ауқымды экспедициялар (С.И. Руденко, Ф.А. Фиельструп, Н.А. Трофимук) мен Қазақ КСР Ғылым Академиясы ғалымдарының (Ә.Х. Марғұлан, Х.А. Арғынбаев, М.С. Мұқанов, В.В. Востров) еңбектері аймақ этнографиясын теориялық тұрғыдан қорытуға мүмкіндік берді. Нәтижесінде, Шығыс қазақтарының материалдық мәдениеті жүйеленіп, маркстік-лениндік методология аясында болса да, қоғамдық қатынастар мен шаруашылық түрлері нақтыланды.

Тәуелсіздік жылдарындағы жаңа бағыттар (XX ғ. соңы-XXI ғ. басы): Идеологиялық қысым мен біржақты таптық көзқарастан арылу нәтижесінде Шығыс Қазақстанның этномәдени мұрасын зерделеудің жаңа парадигмасы қалыптасты. Ұлттық шежірелік мұралар мен отандық ғалымдардың (Ш. Құдайбердіұлы, М. Тынышпаев, М.Ж. Көпеев, З. Қинаятұлы, И. Қабышұлы, Г.С. Нұрғалымова, Д.Б. Ескекбаев) еңбектері негізінде аймақтық зерттеулердің ғылыми негізі кеңейіп, локальдық топтардың ішкі бірегейлігі мен отбасылық құндылықтары алдыңғы орынға шықты.

Дәстүрлі шаруашылықтың трансформациясы мен отырықшылыққа көшу үдерісінің локальдық ерекшеліктері.

Зерттеушілердің еңбектерін өзара салыстыра талдау барысында Шығыс Қазақстан (соның ішінде Семей, Өскемен, Көкпекті, Зайсан, Тарбағатай өңірлері) қазақтарының дәстүрлі мал шаруашылығынан жартылай отырықшылық пен егіншілікке өту үдерісінің өзіндік қарқыны мен ерекшеліктері бар екені нақты көрінеді. Генерал-майор С.Б. Броневскийдің 1832 жылы «Земледельческий журнал» мен «Отечественные записки» басылымдарында жарияланған мәліметтері маңызды тарихи фактілерді ашады. Оның жаңадан құрылған Көкпекті округі қазақтарының алғаш рет жаппай жер жыртып, отырықшылыққа бет бұрғаны туралы жазбалары және нақты қазақ диқандарының есімдерін атап көрсетуі – аймақтағы шаруашылық трансформациясының ерте басталғанын көрсетеді.

Өлкені зерттеуде ерекше орын алатын Н.Я. Коншиннің «Очерки экономического быта киргиз Семипалатинской области» (1899 ж.) және «К вопросу о переходе киргиз Семипалатинской области в оседлое состояние» (1923 ж.) атты еңбектерін саралау арқылы Шығыс қазақтарының тек мал бағумен шектелмей, шөп шабу, тұрақты қыстаулар салу және егін егу тәсілдерін өте белсенді игергені анықталды. Оның үстіне, Коншиннің Батыс Қытаймен және Батыс Моңғолиямен сауда қатынастары туралы жазбалары Семей өңірі қазақтарының тауар-ақша қатынастарына ерте араласқанын айқындайтын маңызды нәтиже болып табылады.

Материалдық мәдениеттің, баспана мен дәстүрлі тағамдар жүйесінің ғылыми сипатталуы.

XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың бірінші жартысындағы экспедициялық материалдар Шығыс қазақтарының материалдық мәдениетін бағалауда теңдессіз дереккөз екені анықталып, келесідей жүйелеуге болады:

Тұрмыстық және санитарлық жағдайды нақтылау: КСРО Ғылым Академиясының С.И. Руденко басқарған экспедициясының материалдары (1930

ж.) Шығыс Қазақстан қазақтарының материалдық болмысын терең ашып берді. Әсіресе, Н.А. Трофимуктың Семей губерниясы қазақтарының тамақтануы, киімі мен тұрғын үйлеріне жүргізген санитарлық-этнографиялық зерттеулерін талдау нәтижесінде маңызды әлеуметтік қорытынды шығарылды: ғалым алғаш рет бай мен кедей қазақтардың күнделікті тұтынатын тағам мөлшері мен киім-кешек сапасын нақты пайыздық көрсеткіштермен (процентпен) есептеп, әлеуметтік жіктелудің тұрмысқа әсерін дәлелдеген.

Дәстүрлі өнімдерді өңдеу технологиясы: Ф.А. Фиельструптың сүт тағамдарына арналған зерттеуін талдау арқылы Шығыс өңіріндегі көшпелілердің сүт өнімдерін өңдеу, ашыту және сақтау тәсілдерінің түркі-моңғол халықтарының ортақ мәдениеті аясындағы өзіндік локальдық ерекшеліктері мен технологиялық айырмашылықтары ғылыми тұрғыдан айқындалды.

Жоғалған мұраларды жаңғырту әрекеттері: Қазақ КСР Ғылым Академиясының тапсырмасымен 1946-1948 жылдары Шығыс Қазақстанның Зайсан, Тарбағатай, Ақсуат аудандарында этнографиялық ізденістер жүргізген Д. Рахметов пен М. Ураловтың зерттеулері (Х.А. Арғынбаевтың сипаттауы бойынша) сол кезеңнің өзінде-ақ халық арасынан мүлдем жоғалып бара жатқан дәстүрлі киім үлгілерін жинақтап, тіркеп кеткендігі анықталды.

Рухани мәдениет, әдет-ғұрыптар және наным-сенімдер жүйесінің сақталу динамикасы.

Мақалада қарастырылған еңбектерді саралай келе, Шығыс Қазақстан қазақтарының рухани дүниесі мен отбасылық-тұрмыстық ғұрыптарының зерттелу нәтижелері былайша топтастыруға болады:

Фольклорлық және мифологиялық түсініктер: Атақты ғалым Г.Н. Потаниннің «Очерки Северо-Западной Монголии» (1881 ж.) еңбегіндегі мәліметтерді талдау барысында Шығыс қазақтарына ғана тән, бірақ қазіргі таңда мүлдем ұмытылған көне ырымдар анықталды. Мысалы, алғаш күн күркірегенде үйдің сыртынан шөмішпен айналдыра ұрып, «саумалық, ескі жыл шықты, жаңа жыл келді» деп тілек айту ырымы және күріш дәнін пайғамбардың тісінен қалған қасиетті ас деп санау сияқты этнографиялық детальдар өңір тұрғындарының ежелгі таным-түсінігінен хабар береді.

Отбасылық-некелік қатынастар: П. (1878 ж.) және К. Дужан (1855 ж.) сияқты авторлардың Көкпекті және Семей өңірлері бойынша жазған «Свадебные обряды у киргизов» атты мақалалары, сондай-ақ заманауи зерттеуші Д.Б. Ескекбаевтың ел арасынан жинаған материалдары негізінде Шығыс қазақтарының құда түсу, қыз ұзату, үйлену және баланың дүниеге келуіне байланысты жоралғыларының аймақтық сипаты мен тұрақтылығы айқындалды.

Этникалық үдерістер, рулық құрам және мәдениеттердің өзара ықпалдасуы.

Нәтижелердің тағы бір маңызды бөлігі – аймақтың этникалық картасы мен көршілес халықтармен мәдени байланысын анықтаумен байланысты:

Рулық құрылым мен қоныстану картасы: В.В. Востров пен М.С. Мұқановтың іргелі монографияларын талдау барысында XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында Шығыс Қазақстанды мекендеген Орта жүз руларының (Найман, Керей және олардың тармақтары) нақты орналасу

территориялары алғаш рет ғылыми картаға түсірілгені және олардың ішкі миграциялық қозғалыстары нақтыланғаны анықталды. Ш. Құдайбердіұлы мен М. Тынышпаевтың шежірелік деректері бұл мәліметтерді тарихи тұрғыдан толықтыра түседі.

Қазақ-орыс мәдени дифференциациясы: Х.А. Арғынбаев пен Г. Катанаевтың еңбектерін салыстыру арқылы Шығыс өңіріндегі қазақтар мен келімсек орыс-казак қоныстанушыларының арасында екіжақты мәдени ықпалдасу (аккультурация) жүргені дәлелденді. Қазақтардың орыстардан ағаш үй салу, шөп шабу мәдениетін үйренуімен қатар, керісінше орыс-казактарының арасында қазақтың ұлттық сусыны – қымыздың өте кең таралып, оны күнделікті тұрмыста қолдануы сияқты қызықты локальдық нәтижелер айқындалды.

Шекаралас аймақтармен байланыс: Г.Е. Грумм-Гржимайло мен Н.Б. Борнеманның зерттеулері Шығыс Қазақстанның Қытаймен және Моңғолиямен шекаралас аумақтарындағы қазақтардың (мысалы, Абак-Керейлер мен Наймандардың) әлеуметтік құрылымы мен тұрмыс-салтының көршілес этностармен тығыз экономикалық байланыста дамығанын көрсетті.

Қорытынды

Шығыс Қазақстанның қазақ тұрғындарының тарихы, этнографиясы мен мәдениетіне қатысты XIX ғасырдың соңы мен XX ғасыр бойы жинақталған ғылыми-тарихнамалық мұраны кешенді түрде саралай келе, мынадай жалпылама тұжырымдар жасауға болады:

Өңір этнографиясы мен тарихының зерттелуі біржақты үдеріс емес, ол тарихи-саяси конъюнктура мен мемлекеттік идеологиялардың ауысуына тікелей тәуелді болды. Патшалық Ресей кезеңіндегі алғашқы сипаттамалық және әкімшілік-статистикалық деректерден бастап, кеңестік дәуірдегі жүйелі-академиялық зерттеулерге, сондай-ақ тәуелсіздік жылдарындағы ұлттық және аймақтық бірегейлікті алдыңғы орынға қойған жаңа парадигмаларға дейінгі даму жолы – Шығыс Қазақстан қазақтары туралы этнографиялық білімдердің эволюциялық түрде тереңдегенін көрсетеді. Бұл ретте сыртқы бақылаушылар мен отандық ғалымдардың, шежірелік мұралардың бірін-бірі толықтыруы өңір тарихының объективті бейнесін жасауға негіз болды.

Шығыс Қазақстан қазақтарының шаруашылық құрылымы мен тұрмыстық болмысы трансформациялық процестерге бейімділігімен ерекшеленеді. Деректерді талдау көрсеткендей, аймақ тұрғындары табиғи-климаттық жағдайларға икемделе отырып, дәстүрлі көшпелі шаруашылықты сақтап қана қоймай, жартылай отырықшылық, егіншілік пен шөп шабу, тұрақты қыстаулар салу мәдениетін өзге өңірлермен салыстырғанда ертерек әрі белсенді игерген. Бұл құбылыс өңірдің экономикалық және әлеуметтік дамуының ішкі потенциалы жоғары болғанын дәлелдейді.

Шығыс өңірі – әртүрлі мәдениеттер мен этностардың тоғысқан, өзара ықпалдасу (дифференциация мен трансмиссия) процестері қарқынды жүрген бірегей локальдық кеңістік ретінде айқындалды. Қазақ тұрғындарының материалдық және рухани мәдениеті өзінің төлтума сипатын сақтай отырып,

көршілес орыс-казак қоныстанушыларымен, сондай-ақ шекаралас моңғол мен қытай халықтарымен тығыз экономикалық және мәдени байланыста дамыды. Бұл байланыстар тұрмыс-салтқа, баспана мен тағам мәдениетіне екіжақты әсер етіп, аймақтың өзіндік этномәдени феноменін қалыптастырды.

Түйіндей айтқанда, XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдағы Шығыс Қазақстан қазақтарының тарихнамасы мен этнографиялық мұрасы — жай ғана өткен күннің деректер жиынтығы емес, халықтың сан ғасырлық тәжірибесін, әлеуметтік құрылымын және рухани кодын сақтап қалған іргелі ғылыми база. Бұл білімдер жүйесі бүгінгі жаһандану заманында аймақтың тарихи-мәдени регенерациясын жасауға, ұлттық код пен тарихи сананы жаңғыртуға қызмет ететін маңызды ғылыми құрал болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

Андреев И.Г. Описание Средней орды киргиз-кайсаков.-Алматы:Ғылым, 1998. - 278 с.

Броневский С.П. Записки генерал-майора Броневского о киргиз-кайсаках Средней Орды // Отечественные записки. - 1830. - Ч.2, кн. 2. - С. 193-194.

Броневский С.П. О первой оседлости и хлебопашестве киргизов во вновь образуемом Кокбектинском округе в Киргизской степи // Земледельческий журнал. - 1832. - № 8. - С. 89-91.

Абрамов Н.Д. Киреевские киргизы Сибирского ведомства // Известия РГО. - СПб., 1865. - Т.1. - С.112-123.

Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. - СПб., 1897. - 486 с.

Арғынбаев Х.А., Мұқанов М.С., Востров В.В. Қазақ шежіресі хақында. - Алматы: Атамұра, 2000. - 464 б.

Арғынбаев Х.А. Историко-культурные связи русского и казахского народов и их влияние на материальную культуру казахов в середине XIX и нач. XX веков (По материалам Восточного Казахстана) // Труды ИИАЭ. - Алматы, 1959. - Т. 6. - С.19-90.

Борнеман Н.Очерки Тарбагатайского края //Сборник консульских донесений. - 1900. - Вып. III. - С. 29-35.

Востров В.В., Муканов М.С. Родоплеменной состав и расселение казахов. - Алма-Ата, 1968. - 255 с.

Грумм-Гржимайло Г.Е. Западная Монголия и Урянхайский край. -Л., 1926. Т. 3. - 895 с.

Дужин К. Свадебные обряды у киргизов Кокбектинского округа // Северная пчела. - 1855. - № 92. - С.16-18.

Ескекбаев Д.Б. Шығыс Қазақстан облысы қазақтарының отбасылық әдет-ғұрыптары // Қазақтың әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлері: өткендегісі мен бүгіні. Мақалалар жинағы. - Алматы, 2001. - 51-58 бб.

Фиельсгруп Ф.А. Молочные продукты питания турков-кочевников // Казаки: Сборник статей. - Л., 1930. - Вып. XV. - С.71-85.

Катанаев Г. Прииртышские казаки и киргизы Семипалатинского уезда в их домашней и хозяйственной обстановке // Записки Зап.Сибирского отдела ИРГО.

- 1893. - Кн. XV. - С. 79-85.

Коншин Н.Я. Очерки экономического быта киргиз Семипалатинской области // Памятная книжка Семипалатинской области на 1901 г. - Семипалатинск, 1901. - С. 9-19.

Коншин Н.Я. По Усть-Каменогорскому уезду. Путевые заметки - Семипалатинск, 1899. - 51 с.

Коншин Н.Я. Краткий исторический очерк Семипалатинского края // Наше хозяйство. - 1923. - № 9. - С. 34-40.

Коншин Н.Я. К вопросу о переходе киргиз Семипалатинской области в оседлое состояние // Наше хозяйство. - 1923. - № 10. - С. 41-47.

Коншин А. Записки о торговле с Западным Китаем и Западной Монголией о мерах к ее развитию // Наше хозяйство. - 1926. - № 2. - С. 57-64.

Көбейұлы М.Ж. Қазақ шежіресі. - Алматы, 1993. - 76 б.

Қабышұлы И. Керейлер керуені: тарихи монографиялық қысқаша шолу. - Өлгий, 1978. - 116 б.

Қазақстандағы тарих ғылымы. - Алматы, 2004. - 321 б.

Қинаятұлы З. Моңғол үстіртін мекен еткен соңғы түркі тайпалары. IX-XII ғасыр. - Астана: Елорда, 2001. - 208 б.

Құдайбердіұлы Ш. Түрік, қазақ, һәм хандар шежіресі. - Алматы: Дастан, 1992. - 120 б.

Левшин В.И. Описание киргиз-кайсацких орд и степей. - Алматы: Санат, 1996. - 655 с.

Маргулан А.Х. Найманы // Казаки: Сборник статей. - Л., 1930. - Вып. XV. - С. 63-70.

Муканов М.С. Этнический состав и расселение казахов Среднего жуза. - Алма-Ата: Наука, 1974. - 200 с.

Нұрғалымова Г.С. Шығыс Қазақстанның көне тарихы мен мәдениеті. - Алматы: "Арыс" баспасы, 2002. - 116 б.

Обзор Семипалатинской области на 1886 год. - Семипалатинск, 1887. - 87 с.
Обзор Семипалатинской области на 1887 год. - Семипалатинск, 1888. - 87 с.

Обзор Семипалатинской области на 1890 год. - Семипалатинск, 1891. - 87 с.
Сборник статей по Семипалатинской области (Из памятных книжек на 1897-99). - Семипалатинск, 1899. - 112 с.

Обычай казахов Семипалатинской области // Русский вестник. - 1878. - №9. - С. 23-46.

Потанин Г.Н. Очерки Северо-Западной Монголии. - СПб., 1881. - Вып. 2. - 181 с.

Радлов В.В. Из Сибири: страницы дневника. - М.: Наука, 1989. - 749 с.

Валиханов Ч.Ч. Собр. соч.: в 5-ти томах. - Т. 2. - 416 с.

Руденко С.И. Очерк быта северо-восточных казаков // Казаки: Сборник статей. - Л., 1930. - Вып. XV. - С. 1-62.

Сиверс И., Фальк И.П. Письма из Сибири. - Алматы: Ғылым, 1999. - 136 с.
Струве К., Потанин Г. Поездка по восточному Тарбагатаю // Записки ИРГО.

- СПб., 1867. - Т. 1. - С. 65-73.

Струве К., Потанин Н. Путешествие на озеро Зайсан и речную область

Черного Иртыша // Записки РГО по общей географии. - СПб., 1867. - Т.1. - С. 55-61.

Тынышпаев М. Материалы к истории киргиз-казакского народа. - Ташкент, 1925. - 75 с.;

Трофимук Н.А. Санитарный очерк обследования, питания, жилища и одежды жителей Казахстана // Казаки: Сборник статей. - Л., 1930. - Вып. XV. - С. 163- 202.

М.К. Егизбаева

аль-Фараби атындағы ҚазҰУ, Қазақстан, Алматы

КАЗАХСКОЕ НАСЕЛЕНИЕ ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА В ТРУДАХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ (конец XIX-XX вв.)

Аннотация. В статье всесторонне рассматриваются вопросы, связанные с исследованием казахов Восточного региона Казахстана. Основная цель работы – проанализировать труды ученых, изучавших культуру, быт, социальную организацию и духовную жизнь восточноказахстанских казахов, а также определить их значение в научном обороте. Автор обращается к различным источникам и публикациям, выходившим в разные исторические периоды, и показывает, как формировалась база этнографических и историко-антропологических знаний об этом аймаке.

Особое внимание уделяется тому, что активное накопление письменных сведений о казахской степи было напрямую связано с усилением колонизационной политики Российской империи. В этот период в регион направлялись военные, чиновники, исследователи и путешественники, которые оставили после себя значительный массив описаний, наблюдений и этнографических заметок. Хотя подобные источники нельзя считать полноценными научными трудами в строгом академическом смысле, они предоставляют важную информацию по рассматриваемой теме и продолжают сохранять высокую библиографическую ценность.

В статье подчеркивается, что данные материалы, созданные царскими администраторами и наблюдателями, не утратили своего научного значения и по сей день. Они служат ключевыми документами для реконструкции историко-культурного облика региона, восстановления особенностей традиционного хозяйства, быта и мировоззрения казахов Шығыс Қазақстан.

Кроме того, автор анализирует труды, опубликованные в советский период и в годы независимости, показывая эволюцию научных подходов к изучению восточноказахстанских казахов. Таким образом, статья вносит вклад в углубление знаний об этнокультурном наследии региона и расширяет теоретико-методологическую базу региональных исследований.

Ключевые слова: этнос, нация, этнография, обычаи и обряды, одежда, ремесло.

M.K. Egyzbaeva

KazNU al-Farabi, Kazakhstan, Almaty

KAZAKH POPULATION OF EASTERN KAZAKHSTAN IN THE WORKS OF RESEARCHERS (late XIXth- XXth centuries)

Abstract. The article examines key issues related to the study of the Kazakh population living in the eastern regions of Kazakhstan. The main objective of the work is to analyze and systematize

the scholarly contributions of researchers who have explored the culture, daily life, and social structure of the Kazakhs of East Kazakhstan. Particular attention is given to the ways in which these studies have evolved over time and the methodological approaches used by various authors.

Written sources about the Kazakh steppe became more numerous during the period of the Russian Empire's colonial expansion. Although the records produced by tsarist officials cannot be classified as comprehensive academic studies, they nevertheless serve as extremely valuable materials for understanding the historical and cultural development of the region. These documents contain important ethnographic observations, descriptions of traditional customs, and insights into the social relations of the local population.

Despite their limitations and certain ideological biases, the information found in these sources remains relevant and continues to hold significant bibliographic value. Modern historians and ethnographers still rely on these early accounts as supplementary evidence while reconstructing the cultural heritage of the Kazakhs of East Kazakhstan. Overall, the article underscores the importance of revisiting archival materials and reassessing past research in order to gain a more complete and nuanced understanding of the region's historical and ethnocultural landscape.

Key words: ethnos, nation, ethnography, customs and rituals, clothes, create.

Reference

- Abramov N.D. Kireevskie kirgizy Sibirskogo vedomostva // Izvestiya RGO. - SPb., 1865. - T.1. - S.112-123.
- Andreev I.G. Opisanie Srednej ordy kirgiz-kajsakov. - Almaty: Gylym, 1998.
- Argynbaev H.A. Istoriko-kul'turnye svyazi russkogo i kazahskogo narodov i ih vliyanie na material'nuyu kul'turu kazahov v seredine XIX i nach. XX vekov (Po materialam Vostochnogo Kazahstana) // Trudy IIAE. - Almaty, 1959. - T. 6. - S.19-90.
- Arqynbaev H.A., Muqanov M.S., Vostrov V.V. Qazaq shezhiresi haqynda. - Almaty: Atamura, 2000. - 464 b.
- Aristov N.A. Zametki ob etnicheskom sostave tyurkskih plemen i narodnostej i svedeniya ob ih chilennosti. - SPb., 1897. - 486 s.
- Borneman N. Ocherki Tarbagatajskogo kraja // Sbornik konsul'skih donesenij. - 1900. - Vyp. III. - S. 29-35.
- Bronevskij S.P. O pervoj osedlosti i hlebopashestve kirgizov vo vnov' obrazuemom Kokbektinskom okruge v Kirgizskoj stepi // Zemledel'cheskij zhurnal. - 1832. - № 8. - S. 89-91.
- Bronevskij S.P. Zapiski general-majora Bronevskogo o kirgiz-kajsah Srednej Ordy // Otechestvennye zapiski. - 1830. - Ch.2, kn. 2. - S. 193-194.
- Duzhin K. Svadebnye obryady u kirgizov Kokbektinskogo okruga // Severnaya pchela. - 1855. - № 92. - S.16-18.
- Eskekbaev D.B. Shyqys Qazaqstan oblysy qazaqtarynyn otbasylyq әdet-qyryptary // Qazaqtyn adet-quryptary men salt-dqstyrleri: otkendegisi men bygini. Maqalalar zhinaqy. - Almaty, 2001. - 51-58 bb.
- Fiel'strup F.A. Molochnye produkty pitaniya turkov-kochevnikov // Kazaki: Sbornik statej. - L., 1930. - Vyp. XV. - S.71-85.
- Grumm-Grzhimajlo G.E. Zapadnaya Mongoliya i Uryanhajskij kraj. - L., 1926. - T. 3. - 895 s.
- Kabyshuly I. Kerejler kerueni: tarihi monografiyalyq qysqashasholu. - Olgij, 1978. - 116 b.
- Katanaev G. Priirtyshskie kazaki i kirgizy Semipalatinskogo uezda v ih domashnej i hozyajstvennoj obstanovke // Zapiski Zap.Sibirskogo otdela IRGO. -1893.

- Кн. XV. - S. 79-85.

Kobejuly M.Zh. Qazaq shezhiresi. -Almaty, 1993. - 76 b.

Konshin A. Zapiski o trgovle s Zapadnym Kitaem i Zapadnoj Mongoliej o merah k ee razvitiyu // Nashe hozyajstvo. - 1926. - № 2. - S. 57-64.

Konshin N.Ya. K voprosu o perekhode kirgiz Semipalatinskoj oblasti v osedloe sostoyanie // Nashe hozyajstvo. - 1923. - № 10. - S.41- 47.

Konshin N.Ya. Kratkij istoricheskij ocherk Semipalatinskogo kraja // Nashe hozyajstvo. - 1923. - № 9. - S. 34-40.

Konshin N.Ya. Ocherki ekonomicheskogo byta kirgiz Semipalatinskoj oblasti // Pamyatnaya knizhka Semipalatinskoj oblasti na 1901 g. - Semipalatinsk, 1901. - S. 9-19.

Konshin N.Ya. Po Ust'-Kamenogorskemu uezdu. Putevye zametki. - Semipalatinsk, 1899. - 51 s.

Levshin V.I. Opisanie kirgiz-kajsakskih ord i stepej. - Almaty: Sanat, 1996. - 655 s.

Margulan A.H. Najmany // Kazaki: Sbornik statej. - L., 1930. - Vyp. HV. - S. 63-70.

Mukanov M.S. Etnicheskij sostav i rasselenie kazahov Srednego zhuza. -Alma-Ata: Nauka, 1974. - 200 s.

Nurgalymova G.S. Shygys Qazaqstannyn kone tarihy men madenieti. - Almaty: "Arys" baspasy, 2002. - 116 b.

Obzor Semipalatinskoj oblasti na 1886 god. - Semipalatinsk, 1887. - 87 s.

Obzor Semipalatinskoj oblasti na 1887 god. - Semipalatinsk, 1888. - 87 s.

Obzor Semipalatinskoj oblasti na 1890 god. - Semipalatinsk, 1891. - 87 s.

P. Obychaj kazahov Semipalatinskoj oblasti // Russkij vestnik. - 1878. - № 9. - S.23-46 .

Potanin G.N. Ocherki Severo-Zapadnoj Mongolii. - SPb., 1881. - Vyp.2. -181 s.

Kabyshuly I. Kerejler kerueni: tarihi monografiyalyq qysqashasholu. - Olgij, 1978. - 116 b.

Kazaqstandaqy tarih gylmy. - Almaty, 2004. - 321 b.

Kinayatuly Z. Mongol ustirtin meken etken sonqy turki tajpalary. IX-XII qasyr. - Astana: Elorda, 2001. - 208 b.

Kudajberdiuly Sh. Turik, qazaq, hәм handar shezhiresi. - Almaty: Dastan, 1992. - 120 b.

Radlov V.V. Iz Sibiri: stranicy dnevnika. - M.: Nauka, 1989. - 749 s.

Rudenko S.I. Ocherk byta severo-vostochnyh kazakov // Kazaki: Sbornik statej. - L., 1930. - Vyp. XV. - S. 1-62.

Sbornik statej po Semipalatinskoj oblasti (Iz pamyatnyh knizhek na 1897-99). - Semipalatinsk, 1899. - 112 s.

Sivers I., Fal'k I.P. Pis'ma iz Sibiri. - Almaty: Gylym, 1999. - 136 s.

Struve K., Potanin G. Poezdka po vostochnomu Tarbagatayu // Zapiski IRGO. - SPb., 1867. - T.1. - S.65-73.

Struve K., Potanin N. Puteshestvie na ozero Zajsan i rechnuyu oblast' Chernogo Irtysha // Zapiski RGO po obshchej geografii. - SPb., 1867. - T.1. - S. 55-61.

Trofimuk N.A. Sanitarnyj ocherk obsledovaniya, pitaniya, zhilishcha i odezhdy

zhitelej Kazahstana // Kazaki: Sbornik statej. - L., 1930. - Vyp. HV. - S. 163-202.

Tynyshpaev M. Materialy k istorii kirgiz-kazakskogo naroda. - Tashkent, 1925. - 75 s.

Valihanov Ch.Ch. Sobr. soch.: v 5-ti tomah. - T. 2. - 416 s.

Vostrov V.V., Mukanov M.S. Rodoplemennoj sostav i rasselenie kazahov. - Alma-Ata, 1968. - 255 s.

Авторлар туралы мәлімет

Меруерт Карпыковна Егизбаева – тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, археология, этнология және музеология кафедрасы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Information about authors

Meruert Karpykovna Yegizbayeva – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of Archaeology, Ethnology and Museology, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Сведения об авторах

Меруерт Карпыковна Егизбаева – к.и.н., доцент, кафедра археологии, этнологии и музеологии, КазНУ им. Аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Редакцияға түсті 09.02.2025

Өңдеуден кейін қайта түсті 22.03.2025

Жариялауға қабылданды 29.03.2025